

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2024.1\(41\).316157](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2024.1(41).316157)

**УДК 141+111.852]-029:9(477.74-25)™1917/1922™ Валерій Левченко
З ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНОЇ ДУМКИ
В ОДЕСІ (1917–1922)**

Статтю присвячено дослідженню періоду 1917–1922 рр. як історичної, соціокультурної та естетичної цілісності, наповненої власним неповторним сенсом філософського процесу в Одесі, що дозволяє ідентифікувати це п'ятиріччя як окремий період його розвитку. До аналізу залучені історичні, суспільно-політичні та соціокультурні події, що визначили специфіку розвитку філософії у цей період. Штрихами реконструйовано картину життя та творчого доробку філософів (П. Біцилли, М. Гордієвський, К. Кузнєцов, К. Мочульський, М. Ланге, І. Малінін, С. Рубинштейн, М. Сетницький, П. Тихомиров, Г. Флоровський, П. Юшкевич та ін.), які перебували в Одесі в 1917–1922 рр., а імена деяких з них в історії вітчизняної філософії були позабуті. Наукова новизна дослідження обумовлена зверненням до слабо вивченої історії філософії в Одесі в 1917–1922 рр. та виявленню і маркуванню філософських текстів цього періоду. Новим підходом в аналізі є вивчення як загальних закономірностей філософського процесу в Одесі в соціокультурному контексті на зламі 1910-х–1920-х рр., так і окремих філософських творів різних одеських авторів з точки зору ідейно-тематичної та жанрово-стильової своєрідності.

Ключові слова: історія філософії, філософська думка, Одеса; 1917–1922 рр., плюралізм, космізм, марксизм.

Період 1917–1922 рр. є однією з найдраматичніших сторінок у розвитку як зарубіжної, так і вітчизняної філософії ХХ ст., що в першу чергу пов'язано з подіями та наслідками Першої світової війни, і, незважаючи на це, один з найцікавіших із періодів її розвитку. Саме у цей період під впливом суспільно-політичних і соціально-економічних змін на теренах України, зокрема в Одесі, розуміння, завдання та відповідь на так зване «основне питання» філософії на тлі плюралізму філософських ідей і напрямів кардинально і карколомно змінювалися: від думок, що важливою частиною побудови справедливого суспільства є релігія та духовно-моральне переродження до суто матеріалістичного сприйняття світу з утвердженням діалектичного матеріалізму на засадах марксизму-ленінізму.

Феномен науки – у безмежності її різноманіття. Усвідомлення суспільством цього факту виводить вивчення історії філософії у регіональному аспекті на авансцену. 1917–1922 рр. – унікальний період в історії філософії в Одесі. Історичні обставини поряд із бурхливими суспільно-політичними і військовими ситуаціями, впродовж майже шести років зумовили активну динаміку розвитку філософії, поки вона остаточно не стала радянською.

Цілісного системного аналізу еволюції філософії в Одесі в зазначений період дослідниками поки що не зроблено. У небагатьох історико-

філософських працях філософський рух в Одесі в 1917–1922 рр. називали складовою частиною післяреволюційного філософського процесу 1917–1930-х рр. [Філософія 1968: 303–304; Сумарокова 1995: 504–506; Довгополова et al. 2015: 152–153; Чайковський et al. 2015: 556–557]. До того ж роки цього періоду в контексті розвію філософії сучасні дослідники характеризували негативними конотаціями: «...1917 рік пройшов розламом по філософському життю Одеси» [Довгополова et al. 2015: 153] та «Події 1917–1920 років стали лінією поділу для розвитку гуманітарних спеціальностей... й зокрема для філософських досліджень, яка визначила їх катастрофічне становище на багато десятиліть» [Чайковський et al. 2015: 556]. Отже, через незначний інтерес дослідників до цього періоду в історіографії немає його всебічного висвітлення та обґрунтування як своєрідного й особливого явища.

Сучасний рівень науки вимагає викладання повного наукового матеріалу, неупередженості та об'єктивності в дослідницькій позиції, деідеологізації принципів аналізу філософських текстів. На сьогоднішній день очевидним є необхідність синтезу в осмисленні філософського процесу на основі принципу історизму. Для цього необхідне подолання ідеологічних установок та широке залучення недоступних та невідомих раніше матеріалів. Повнота вивчення науково-критичних та філософських матеріалів вказаного періоду є основою сучасного об'єктивного осмислення генезису філософії в Одесі в 1917–1922 рр., шляхів її розвитку, появи нових напрямів та методів пошуку, що дозволяє говорити про актуальність вивчення даного періоду.

Актуальність теми мотивована необхідністю вписати філософський процес в Одесі 1917–1922 рр. в повному форматі як призабуту сторінку до світової історії генезису філософської науки. Дослідницькою проблемою є спроба відновлення картини життя та творчого доробку філософів, які перебували в Одесі в 1917–1922 рр. Імена деяких з них в історії вітчизняної філософії були призабуті або невідомі. Деякі з дослідників різних аспектів філософії емігрували, внаслідок чого їхня творчість за радянських часів не отримала належної оцінки (П. Біциллі, К. Мочульський, І. Малінін, Г. Флоровський). З Одесою пов'язані долі філософів (М. Сетницький, П. Тихомиров, П. Юшкевич), які на початку 1920-х рр. були змушені залишити місто, та імена тих, для кого філософія не була магістральним напрямом дослідження, але певним аспектам цієї галузі ними були присвячені деякі студії (К. Кузнецов, Д. Овсянко-Куликовський, Д. Третьяков).

Наукова новизна дослідження обумовлена зверненням до слабо вивченої історії філософії в Одесі в 1917–1922 рр. та виявленню і маркуванню філософських текстів цього періоду. Новизна визначається запровадженням у науковий обіг нового історико-філософського матеріалу, нових для вітчизняної філософії імен, узагальненої систематизації подій та уточненню і виправленню багатьох історичних фактів, якими рясніють праці

попередніх дослідників. Новизна полягає у виявленні основних закономірностей специфіки розвитку філософського руху в Одесі в 1917–1922 рр. як окремого періоду в історії філософії. Вперше в науковий обіг вводяться твори, що раніше не досліджувалися, філософсько-критичні матеріали періодичних видань, що виходили протягом 1917–1922 рр. в Одесі. Новим підходом в аналізі є вивчення як загальних закономірностей філософського процесу в Одесі в соціокультурному контексті на зламі 1910-х–1920-х рр., так і окремих філософських творів різних одеських авторів з точки зору ідейно-тематичної та жанрово-стильової своєрідності.

Революції 1917 р. знаменували собою перехід до інших часів, але в перші понад п'ять років вони якісно змінили філософську ситуацію в Одесі, проте інтенсивність філософського процесу не пішла на спад, а навпаки. Провідними академічними осередками викладання і дослідження філософії до 1920 р. залишалися Новоросійський університет (НУ) і Одеські вищі жіночі курси (ОВЖК). У 1919 р. ще одним осередком став Одеський політехнічний інститут (ОПІ), де студентам економічного факультету викладали введення до філософії. Провідними фахівцями у царині філософії були представники кафедри філософії історико-філологічних факультетів НУ і ОВЖК: професор М. Ланге, приват-доценти І. Малінін і М. Гордієвський.

Миколі Миколайовичу Ланге (1858–1921) належить особлива роль в історії розвитку філософії в Одесі, але в розглянутий період він сконцентрував свою увагу на дослідженні психологічних питань [Бахчиванжи, Єлпатівська 2011: 81–83]. Учень М. Ланге Іван Михайлович Малінін (1883–1961) читав курс вступу до філософії за Г. Корнеліусом, А. Мессером, М. Лоським, О. Кюльпе, Ф. Паульсеном, В. Вундтом. Викладав логіку за творами Д. Мілля, Х. Зіггарда, В. Джевонса. У своїх наукових поглядах, продовжуючи тенденцію М. Ланге, акцентував увагу на психологічних засадах логіки, користуючись працями Платона, Канта та ін. У 1920 р. емігрував [Бахчиванжи, Єлпатівська 2011: 83].

Ще один учень М. Ланге – Михайло Іванович Гордієвський (1885–1938), який розпочав свій творчий шлях у середині 1910-х рр. з вивчення філософії, у 1917–1920 рр. через особисту політичну орієнтацію на боці Української революції переключився на політологічні публіцистичні публікації. Із встановленням 1920 р. радянської влади був змушений перейти до студіювання питань педагогіки. Центральними темами його досліджень у 1920-ті рр. були соціально-педагогічні ідеї Платона [Гордиевский 1922], Й. Песталоцці, І. Канта, П. Барта, А. Бергсона, Д. Дьюї на тлі їх філософських концепцій [Левченко 2018]. Щодо анонсованого періоду, то 1922 р. М. Гордієвський досліджував теоретичну філософію Г. Сковороди, яку співвідносив з поглядами деяких його попередників (Епікура, Філона, Орігена), вплив яких на ідеї Г. Сковороди був загальноновизнаним. У висновку висунув тезу щодо самобутності філософії українського мислителя, звертаючи увагу на низку суттєвих розбіжностей між його поглядами та

вказаними авторами. Результатом цього дослідження стали дві публікації [Гордієвський 1923а; Гордієвський 1923б]. Статтю у збірці «Пам'яті Г. С. Сковороди» помилково називають «останньою філософською роботою» [Сумарокова 1995: 506; Чайковський et al. 2015: 557].

Навесні 1919 р. до наукового співтовариства одеських філософів приєднався Сергій Лазарович Рубінштейн (1889–1960), який восени 1914 р. повернувся до Одеси з Німеччини, де за п'ять років (1909–1914) отримав вищу освіту, вищий науковий ступінь (1913 р. захистив докторську дисертацію в Марбурзькому університеті під керівництвом глави марбурзької школи неокантіанства Г. Когена) та зробив перші кроки у кар'єрі університетського викладача (один рік викладав у Берлінському університеті) [Левченко 2016: 285]. Через певні соціальні обмеження імперської влади його інтеграція до наукової корпорації філософів змогла відбутися після революції 1917 р. Від квітня до серпня 1919 р. у статусі приват-доцента працював на кафедрі філософії НУ. Після звільнення з університету білогвардійцями у 1919/20 навчальному році читав «Вступ до філософії» на економічному факультеті ОПІ. З реформуванням вищої школи Одеси викладав в Одеському гуманітарно-суспільному інституті (ОГСІ, 1920–1921) та Одеському інституті народної освіти (ОІНО, 1921–1930) [Левченко 2016: 288–291]. У викладацькому розкладі молодого професора були передусім філософські курси: лекції з логіки і з теорії пізнання та семінар з історії філософії, а також семінар із загальної психології та курс теорії мистецтва [Левченко 2013: 114]. Наукову складову цього періоду молодого вченого добре документують листи Е. Кассіра до нього від 1918 р., коли його наукові інтереси перебували ще під сильним впливом марбурзького неокантіанства або безпосередньо виростили з його проблематики. 24 червня 1918 р. Е. Кассірер з Берліну писав П. Наторпу в Марбург: «Рубінштейн нещодавно написав мені з Одеси, що один російський видавець доручив йому підготувати переклад російською мовою малих релігійно-філософських творів Когена. Тож ми спробуємо надіслати йому до Одеси необхідний матеріал. Все ж таки це сприятлива ознака, що духовні зв'язки між народами не перервалися до кінця і коли-небудь знову зав'яжуться». Судячи з автобіографічних матеріалів С. Рубінштейна, у яких згадується невелика книжка Г. Когена «Поняття релігії у системі філософії», яка вийшла в Німеччині 1915 р., твори Г. Когена для перекладу були надіслані та отримані, але задуманий проект, мабуть, через обставини воєнного часу не реалізували. У ці ж роки С. Рубінштейн написав цілу низку суто філософських текстів. Насамперед він працював над книгою «Про закони логіки та основи теорії знання». Текст книги досі не знайдено, але можна припустити, що написано було багато, бо як свідчить один із листів Е. Кассіра, вже восени 1922 р. С. Рубінштейн переймався пошуками видавця для своєї книги. До того ж, фрагмент другого розділу, який називався «Ідея знання», було опубліковано 1922 р. під заголовком: «Принцип творчої самодіяльності. До філософських засад сучасної

педагогіки» [Рубинштейн 1922]. Крім загальних теоретико-пізнавальних питань, С. Рубінштейн у цей період почав глибоко цікавитися проблемами філософії математики, фактично продовжуючи традицію марбурзького неокантіанства, закладену в роботах Г. Когена, П. Наторпа, Е. Кассієра і Д. Гавронського. Про це свідчать чернетки статей і листи, які зберіглися в архіві С. Рубінштейна, що також підтверджує його приналежність до наукової школи Г. Когена, а не М. Ланге, про що безпідставно наголошують деякі дослідники [Сумарокова 1995: 506; Чайковський et al. 2015: 556].

Восени 1919 р. одеська корпорація науковців поповнилася ще одним професійним філософом – Георгієм Васильовичем Флоровським (1893–1979) – у майбутньому одним з найвизначніших представників філософської думки ХХ ст. Революційні події не завадили йому 23 жовтня (5 листопада) 1919 р. отримати ступінь магістра філософії, а вже через три дні, після прочитання двох відкритих лекцій (на тему «Відповідь та Гіпотеза» за самостійним вибором та «Лейбніц та його листування з Кларком» на запропоновану тему), 26 жовтня (8 листопада) його було обрано приват-доцентом кафедри філософії НУ. 6 листопада 1919 р. відбулася перша вступна лекція молодого вченого в статусі викладача університету з курсу «Історія індуктивних методів (методологія дослідної науки)» [Левченко 2022: 43–44]. Проявити свої здібності в Одесі Г. Флоровському не довелося, бо наприкінці січня 1920 р. він емігрував.

У буремні 1917–1922 рр. різні аспекти філософсько-естетичної думки в Одесі досліджували не тільки представники кафедри філософії НУ, а й викладачі інших кафедр історико-філологічного, юридичного та фізико-математичного факультетів, поєднуючи традиції попередніх років та привносячи новітні напрацювання.

На кафедрі загальної історії доцент Петро Михайлович Біцилли (1879–1953), будучи членом партії есерів та захопленим революційними подіями 1917 р. видав брошуру «Основи соціалізму» [Бицилли 1917], в якій через призму соціології, політології і філософії розглянув теоретичні аспекти соціалістичного руху: «...безперервний процес розпаду старих і творення нових форм, процес постійного розвитку нових внутрішніх протиріч, – і той синтез, яким судилося завершитися нашому строю, буде лише новим шаблем у сходженні людства до непроглядних вершин» [Бицилли 1917: 16]. Зауважимо, що П. Біцилли рішуче протестував проти вульгарного сприйняття соціалізму, наприклад, як «...доктрину, яка відкидає свободу особистості»: «Соціалізм ставить своїм завданням реалізувати ідею суспільства, як мирного спілкування людей, і тим самим розкріпачити особистість. За своїми кінцевими цілями соціалізм індивідуалістичний» [Бицилли 1917: 8]. У 1919 р. П. Біцилли як фахівець італійського середньовіччя написав «Передмова до російського перекладу» видання твору французького філософа Е. Ренана, присвяченого образу середньовічного італійського Немійського жреця [Бицилли 1919]. Квінтесенцією філософських напрацювань П. Біцилли в одеський період життя наприкінці 1910-х рр. стало

зародження ідеї, розробка та апробація історіософської праці «Нариси теорії історичної науки», виданої у Празі 1925 р. У Державному архіві Одеської області зберігається документ з тезами виступу вченого 26 червня 1919 р. на тему «Історична наука як предмет університетського викладання»: «Сучасна організація вивчення та викладання історії... Єдність історії. Історичне “віяння” та історична наука. Історичний метод. Поняття “загальної” та “всесвітньої” історії. Завдання викладання історії – розвиток історичного розуміння. Що означає історично мислити» [ДАОО, ф. Р-1359, оп. 1, спр. 14, арк. 19]. Вивчаючи деякі філософські аспекти, які знаходилися на зламі різних галузей гуманітаристики у їх дослідженні П. Біцилли використовував міждисциплінарний підхід.

3 вересня 1918 р. на кафедрі історії західноєвропейських літератур приват-доцентом працював Костянтин Васильович Мочульський (1892–1948) [ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2560, арк. 2 зв.–3], якого 1919 р. історико-філологічний факультет двічі (28 квітня і 23 жовтня) обирав на посаду доцента тієї ж кафедри [ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2710, арк. 27, 221]. У цей час він прочитав два курси: «Мольєр та французька комедія XVII століття» та «Елементарний курс італійської мови у зв'язку з читанням комедій Гольдоні» [ДАОО, ф. 45, оп. 4, спр. 2713, арк. 28]. Також за сумісництвом у 1918/19 навчальному році в статусі викладача економічного факультету Одеського політехнічного інституту вів італійську мову [ДАОО, ф. Р-126, оп. 1, спр. 11, арк. 4]. 22 червня 1919 р. К. Мочульський запропонував п'ять нових курсів лекцій, серед яких був курс на тему «Предтечі революції у Франції: Вольтєр, Руссо та Дідро». План цього курсу передбачав розгляд і філософських аспектів теми: «Характеристика старого режиму. Вольтєр – руйнівник монархічного, теократичного та аристократичного принципів. Філософія освіти, свободи особистості, віри і совісті. Новий ідеал людства: добродесна людина Руссо. Визвольна роль Дідро та енциклопедії» [ДАОО, ф. Р-1359, оп. 1, спр. 14, арк. 7]. Завершити лекції запропонованого навчального курсу вченому не вдалося, бо в грудні 1919 р. емігрував. Читав лекції в Софійському (1920–1922) і Паризькому університетах (1922–1940) та Свято-Сергійському богословському інституті (1934–1940). У наукових студіях періоду еміграції тенденція вивчення питань філософії зберіглася. Досліджуючи долі літераторів (М. Гоголя, Ф. Достоєвського, О. Блока, А. Белого та ін.) звертався до проблем філософського змісту їхньої творчості та особливої «філософічності» літературної традиції [Левченко 2019].

У весняному семестрі 1919/20 навчального року в статусі приват-доцента на кафедрі порівняльного мовознавства та санскриту історико-філологічного факультету НУ працював академік Дмитро Миколайович Овсянко-Куликовський (1853–1920), який на початку XX ст. був одним із провідних філологів-мислителів, науковцем з глобальним поглядом на історико-літературний процес та духовно-історичні тенденції еволюції культури людства. Незважаючи на скрутні часи в Одесі він продовжував активну наукову діяльність, результатом якої зокрема стала стаття «Космічне

та людське», в якій розглянув ідеї давніх грецьких філософів у контексті історії релігії, культу, міфів, як один з етапів розвитку науково-філософської думки [Овсяніко-Куликовський 1919]. Ця праця додає чимало важливого для розуміння етично-філософських пошуків вченого, який дослідження у галузі філології поєднував з вивченням домінуючих тенденцій навколишньої дійсності, значення моральних принципів для честі й гідності людини.

На юридичному факультеті НУ значну увагу філософським студіям приділяв професор кафедри енциклопедії та історії філософії права Костянтин Олексійович Кузнецов (1883–1953), якому в цей період належать ґрунтовні дослідження «Історія філософії права. Антична Греція. I. Від Гомера до Сократа» [Кузнецов 1917] і доопрацьоване видання «Основні моменти історії давньогрецької філософії права» [Кузнецов 1918]. На одеський період життя випав час, коли він почав відходити від правознавства та все більше захоплювався музикознавством. Будучи лектором з історії музики в Одеській консерваторії видав брошуру «Етюди про музику» [Кузнецов 1919], в якій один з п'яти «етюдів» – «Скрябін та філософія мистецтва» – присвятив філософсько-мистецькій характеристиці творчості О. М. Скрябіна (1872–1915), якого сучасники називали композитором-філософом.

Серед представників фізико-математичного факультету увагу питанням філософії в контексті природничих досліджень приділяв професор анатомії людини, порівняльної анатомії, гістології Дмитро Костянтинівич Третьяков (1878–1950). У 1922 р. будучи професором гістології та біології ОІНО [Левченко 2010: 313] підготував статтю «Сучасне природознавство та матеріалізм Л. Фейєрбаха», яка 1923 р. була опублікована у збірнику праць на честь 50-х роковин німецького філософа Л. Фейєрбаха [Третьяков 1923].

Крім академічних інституцій розвиток філософії в Одесі в цей час також відбувався у межах громадських об'єднань. Одним із таких став щомісячний літературний, науковий і політичний журнал «Об'єднання», одним із редакторів якого був філософ Павло Соломонович Юшкевич (1873–1945). У цьому виданні він опублікував низку філософських статей [Юшкевич 1918a], в одній з яких («Про соціалізм») дав осмислення соціалістичному вченню, яке охопило широкі маси країни на той час: «...соціалістичне вчення може у майбутньому пережити ще одну зупинку; ...бо за соціалізмом стоїть наймогутніша і найнищівніша сила, внесена людством в історію світу, сила свідомої, раціональної думки» [Юшкевич 1918b: 131–132]. У 1921 р. він опублікував дві брошури на філософські теми: «Про сутність філософії» та «Про матеріалістичне розуміння історії». У першій підняв актуальне питання, як для того часу, так й сьогодні, щодо сутності та права на існування філософії в протистоянні з прихильниками метафізики: «Метафізичні настрої нестримно зростають, і не тільки серед професійних філософів... Впливові мислителі відкрито, і за явного схвалення натовпу шанувальників, оголошують науку нижчим видом знання...» [Юшкевич 1921b: 5]. У другій позитивно висловився щодо марксистського

розуміння історії. Історичний матеріалізм він сприймав як «...не загальну формулу, що дає придатне для всіх часів та народів вирішення завдань історії; він є лише певна точка зору на одноманітний і закономірний хід історії, і водночас певний метод історичного дослідження, що впливає з цієї точки зору...» [Юшкевич 1921а: 46].

Питання філософії у цей час також розглядалися незалежними дослідниками. Так, Микола Олександрович Сетницький (1888–1937) – випускник юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету, який 1922 р. завідував Одеським губернським статистичним бюро, з 1918 р. активно розвивав свою філософську творчість в руслі традицій російського космізму, вважаючи себе послідовником та продовжувачем «Філософії спільної справи» М. Федорова. Першим застосуванням професійних навичок М. Сетницького для вирішення проблем «Філософії спільної справи» стала брошура «Статистика, література та поезія. До питання про план дослідження» [Сетницький 1922]. У цій праці перед статистикою, як наукою спеціальною і прикладною, він ставить завдання збирання та збереження пам'яті, спочатку про всіх діячів культури (незалежно від масштабу їхньої творчості), а потім і про всіх людей, хто коли-небудь жив і нині живе. Наприкінці, 1922 р. залишив Одесу, а згодом емігрував.

Трирічний період (1917–1920) розвитку та популяризації в Одесі різноманітних філософських напрямів, концепцій і думок зупинився із встановленням у місті 7 лютого 1920 р. радянської влади. Вчені-філософи, які розуміли, що не зможуть адаптуватися до умов життя нової влади були змушені емігрувати (П. Біциллі, К. Мочульський, І. Малінін, Г. Флоровський). Серед науковців, які залишилися в Одесі та сприймали ідеї соціалістичної революції (К. Кузнецов, С. Рубінштейн, П. Юшкевич) більшовики почали проводити роботу щодо їх залучення до співпраці. Основним місцем діяльності останніх двох філософів (К. Кузнецов продовжував працювати в консерваторії) були ОГСІ та ОІНО, які з'явилися в наслідок радикальної реорганізації вищої школи Одеси [Левченко 2010: 283]. У цих вишах у 1920–1922 рр. вони читали лекції з історії філософії, логіки, соціології.

У середині 1922 р. до когорти одеських філософів приєднався Павло Васильович Тихомиров (1868–1937), який посів посади професора і декана факультету соціального виховання ОІНО [Левченко 2010: 124–125]. З поступовим утвердженням радянської влади нарощувалася її боротьба в ідеологічному плані, що підтверджує циркуляр ЦК КП(б)У від 20 жовтня 1922 р. «Про боротьбу з буржуазною ідеологією у вузах», який визначав основні напрями роботи комуністів, які повинні були вести роботу серед студентів щодо підриву авторитету «немарксистських» викладачів та спонукати їх до вивчення і поширення основ марксизму і лєнінізму [Левченко 2010: 200]. Унаслідок розпочатого ідеологічного тиску, навіть ліберально налаштовані відносно більшовиків одеські філософи вирішили припинити фахову діяльність в Одесі. Четверо з них (К. Кузнецов,

М. Сетницький, П. Тихомиров, П. Юшкевич) наприкінці 1922 р. виїхали з міста, а С. Рубінштейн основним місцем роботи обрав посаду директора Бібліотеки вищої школи Одеси (в ОІНО за сумісництвом до 1930 р. читав педагогіку і психологію). Наприкінці 1922 р. в СРСР остаточно затвердився курс на придушення плюралізму філософських напрямів, відбувалося утвердження філософії у вигляді діалектичного матеріалізму, а єдиною офіційною філософською течією став марксизм, який згодом набув статусу офіційного наукового вчення.

Філософський рух у 1917–1922 рр. в Одесі набув рис динамічного і продуктивного наукового періоду, що характеризується початком, розвитком та особливою завершеністю. Перші три роки після революції 1917 р. якісно змінили філософську ситуацію в Одесі, проте інтенсивність філософського процесу аж ніяк не пішла на спад, а навпаки була представлена плюралізмом філософських напрямів і течій (ідеалізм, космізм, марксизм, махізм, соціалізм тощо). Багатий документальний матеріал дає підстави говорити про особливий, знаковий, відрізок в історії філософії в Одесі. Праці багатьох вчених-гуманітаріїв збагатили палітру напрямів розвитку філософії. Досить широкий діапазон філософських ідей привів до появи різноманітних концепцій і поглядів, що в філософській думці виступало як нова конструктивно-тематична єдність. Ця наукова іділія була зупинена приходом до влади більшовиків, які винятково насаджували матеріалістичні традиції у філософії.

Список використаної літератури

- Бицилли, П. (1917) *Основы социализма*. Одесса, Комитет объединенных социалистов студентов г. Одессы, 45 с.
- Бицилли, П. (1919) *Предисловие к русскому переводу, у: Ренан Э. Философские диалоги. Жрец Немийский*. [Одесса], Книгоиздательство «Гносис», сс. V–XVI.
- Гордиевский, М. И. (1922) *К вопросу о социальной педагогике Платона*, в: *Ученые записки высшей школы г. Одессы. Отдел гуманитарно-общественных наук*, II, сс. 91–96.
- Гордієвський, М. (1923a) *Теоретична філософія Г. С. Сковороди*, у: *Шлях освіти*, I, сс. 12–16.
- Гордієвський, М. (1923b) *Теоретична філософія Г. С. Сковороди*, у: *Памяти Г. С. Сковороди (1722–1922)*: збірка статтів, сс. 3–36.
- Довгополова, О. А., Сумарокова, Л. М., & Акімова, Л. Н. (2015) *Особливості викладання філософії та психології*, у: *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015)*. Одеса: ОНУ, сс. 147–154.
- Кузнецов, К. А. (1917) *История философии права. Античная Греция. I. От Гомера до Сократа*. Одесса, Типография «Техник», 240 с.
- Кузнецов, К. А. (1918) *Основные моменты в истории древнегреческой философии права*. Одесса, Книгоиздательство А. А. Ивасенко. 138 с.
- Кузнецов, К. А. (1919) *Этюды о музыке*. Одесса, Омфалос, 61 с.

- Левченко, В. В. (2010) *Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту* / Відп. ред. В. М. Хмарський; наук. ред. Т. М. Попова. Одеса, ТЕС, 428 с.
- Левченко, В. В. (2013) *Сергей Леонидович Рубинштейн: грани інтелектуальної біографії одеського періода (1910–1920-е гг.)*, у: *Вісник Одеського національного університету. Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*, 2(8), сс. 109–124.
- Левченко, В. В. (2016) *Нові штрихи біографії С. Л. Рубинштейна: траєкторії інтеграції до наукового простору Східної Європи*, у: *Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці: матеріали III Міжнародних книгознавчих читань*. Одеса, ОНУ, сс. 283–299.
- Левченко, В. В. (2018) *Фрагменти інтелектуальної біографії одеського вченого-історика Михайла Івановича Гордієвського*, у: *Спадщина Д. І. Базалія в контексті сучасності. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції «Теоретичні та прикладні аспекти біографістики»*. Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, сс. 90–99.
- Левченко, В. В. (2019) *Мочульський Костянтин Васильович*, у: *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 21. Київ, с. 696.
- Левченко, В. В. (2022) *Пріоритетні напрями наукових досліджень Г. В. Флоровського в «одеський» період життя: філософія, психологія, біографія, фізіологія*, у: *Бібліотечний Меркурій*, Т. 2 (28), сс. 21–59. [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2\(28\).267811](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2(28).267811).
- Овсянко-Куликовський, Д. (1919) *Космическое и человеческое (Из лекций по эволюции и психологии творчества)*, в: *Объединение*, № 1–2, сс. 129–144.
- Рубинштейн, С. Л. (1922) *Принцип творческой самодеятельности. К философским основам современной педагогики*, в: *Ученые записки высшей школы г. Одессы. Отдел гуманитарно-общественных наук*, Т. II, сс. 148–154.
- Сетницький, Н. (1922) *Статистика, література і поезія. (К вопросу о плане исследования)*. Одесса, 33 с.
- Сумарокова, Л. Н. (1995) *Філософія в Одесі*, в: *Очерки развития науки в Одессе*. Одесса, сс. 491–520.
- Третьяков, Д. (1923) *Современное естествознание и материализм Л. Фейербаха*, у: *Памяти Людвиг Фейербаха. 1872–1922: сборник статей*. Харьков, сс. 291–300.
- Чайковський, О. В., Довгополова, О. А., Сумарокова, Л. М., Ткаченко, Н. О., & Ткаченко, О. В. (2015) *Розвиток філософської думки*, в: *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015)*. Одеса, ОНУ, сс. 556–562.
- Філософія (1968) *Історія Одеського університету за 100 років*. Київ, Вид-во Київського університету, сс. 300–305.

- Юшкевич, П. (1918a) *К философии русской революции*, в: *Объединение*, № 1, сс. 115–133.
- Юшкевич, П. (1918b) *О социализме*, в: *Объединение*, № 2, сс. 115–132.
- Юшкевич, П. (1921a) *О материалистическом понимании истории*. Одесса: Всеукраинское государственное издательство. 47 с.
- Юшкевич, П. (1921b) *О сущности философии (К психологии философского мирозерцания)*. Одесса. 23 с.

Valeriy Levchenko

FROM THE HISTORY OF PHILOSOPHICAL AND AESTHETIC THOUGHT IN ODESA (1917–1922)

The article is focused to the study of the period 1917–1922 as a historical, sociocultural and aesthetic integrity, filled with its own unique meaning of the philosophical process in Odesa, which allows identifying this five-year period as a separate period of its development. Historical, socio-political and socio-cultural events that determined the specifics of the development of philosophy in this period are involved in the analysis. The picture of the life and creative output of the philosophers (P. Bitsilli, M. Gordievskiy, K. Kuznetsov, K. Mochulskiy, M. Lange, I. Malinin, S. Rubinstein, M. Setnytskyi, P. Tikhomirov, H. Florovskiy, P. Yushkevich and others) who were in Odesa in 1917–1922 has been reconstructed, and the names of some of them were forgotten in the history of national philosophy. The scientific novelty of the study is due to the appeal to the poorly studied history of philosophy in Odesa in 1917–1922 and the discovery and marking of philosophical texts of this period. A new approach in the analysis is the study of both general regularities of the philosophical process in Odesa in the socio-cultural context at the turn of the 1910s and 1920s, as well as individual philosophical works of different Odesa authors from the point of view of ideological-thematic and genre-stylistic originality. It was established that the first three years after the revolutions of 1917 qualitatively changed the philosophical situation in Odesa, but the intensity of the philosophical process by no means declined, but on the contrary was represented by a pluralism of philosophical directions and currents (idealism, cosmism, Marxism, Machism, socialism, etc.). The leading importance of the issue of cultural development in the historical-philosophical heritage of Odesa thinkers at the beginning of the 20th century is shown. The democratic scientific idyll was stopped by the coming to power of the Bolsheviks, who exclusively planted materialistic traditions in philosophy.

Keywords: *history of philosophy, philosophical thought, Odesa, 1917–1922, pluralism, cosmism, Marxism.*

References

- Bitsilli, P. (1917) *Osnovy socializma* [Fundamentals of socialism]. Odessa, Komitet obedinennykh socialistov studentov g. Odessa, 45 p.
- Bitsilli, P. (1919) *Predislovie k russkomu perevodu* [Preface to the Russian translation], in: *Renan E. Philosophical Dialogues. Priest of Nemi*. [Odessa], Knigoizdatelstvo «Gnosis», pp. V–XVI.

- Gordievsky, M. I. (1922) *K voprosu o socialnoj pedagogike Platona* [To the question of Plato's social pedagogy], in: *Uchenye zapiski vysshej shkoly g. Odessy. Otdel gumanitarno-obshchestvennyh nauk*, II, pp. 91–96.
- Gordievsky, M. (1923a) *Teoretychna filosofiiia H. S. Skovorody* [Theoretical philosophy of H. S. Skovoroda], in: *Shliakh osvity*, 1, pp. 12–16.
- Gordievsky, M. (1923b) *Teoretychna filosofiiia H. S. Skovorody* [Theoretical philosophy of H. S. Skovoroda], in: *Pamiaty H. S. Skovorody (1722–1922): zbirka stattiv*, pp. 3–36.
- Dovgoplova, O. A., Sumarokova, L. M., & Akimova, L. N. (2015) *Osoblyvosti vykladannia filosofii ta psykholohii* [Peculiarities of teaching philosophy and psychology], in: *Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. Istoriiia ta suchasnist (1865–2015)*. Odesa, ONU, pp. 147–154.
- Kuznetsov, K. A. (1917) *Istoriya filosofii prava. Antichnaya Greciya. I. Ot Homera do Sokrata* [History of philosophy of law. Ancient Greece. I. From Homer to Socrates]. Odesa, Tipografiya “Tehnik”, 240 p.
- Kuznetsov, K. A. (1918) *Osnovnye momenty v istorii drevnegrecheskoj filosofii prava* [Highlights in the history of ancient Greek philosophy of law]. Odesa, Knigaizdatelstvo A. A. Ivasenko, 138 p.
- Kuznetsov, K. A. (1919) *Etyudy o muzyke* [Sketches about music]. Odesa, Omfalos, 61 p.
- Levchenko, V. V. (2010) *Istoriiia Odeskoho instytutu narodnoi osvity (1920–1930 rr.): pozytyvnyi dosvid nevdaloho eksperymentu* [History of the Odessa Institute of Public Education (1920–1930): positive experience of a failed experiment]. Odesa, TES, 428 p.
- Levchenko, V. V. (2013) *Sergej Leonidovich Rubinshtejn: grani intelektualnoj biografii odesskogo perioda (1910–1920-e gg.)* [Sergey Leonidovich Rubinstein: facets of the intellectual biography of the Odessa period (1910–1920s)], in: *Visnyk Odeskoho natsionalnogo universytetu. Ser.: Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznavstvo, knyhoznavstvo*, 2 (8), pp. 109–124.
- Levchenko, V. V. (2016) *Novi shtrykhy biohrafii S. L. Rubinshteina: traiektorii intehratsii do naukovoho prostoru Skhidnoi Yevropy* [New touches of the biography of S. L. Rubinstein: the trajectory of integration into the scientific space of Eastern Europe], in: *Starodruky i ridkisini vydannia v universytetskii bibliotetsi: materialy III Mizhnarodnykh knyhoznavchyykh chytan*. Odesa, ONU, pp. 283–299.
- Levchenko, V. V. (2018) *Frahmenty intelektualnoi biohrafii odeskoho vchenoho-istoryka Mykhaila Ivanovycha Hordiievskoho* [Fragments of the intellectual biography of the Odessa scholar-historian Mykhailo Ivanovich Gordievskyy], in: *Spadshchyna D. I. Bahaliia v konteksti suchasnosti. Materialy II Vseukrainskoi naukovoï konferentsii “Teoretychni ta prykladni aspekty biohrafistyky”*. Kharkiv, KhNU imeni V. N. Karazina, pp. 90–99.
- Levchenko, V. V. (2019) *Mochulskyi Kostiantyn Vasylovych* [Mochulskyy Kostiantyn Vasylovych], in: *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*, 21, p. 696.

- Levchenko, V. V. (2022) *Priorytetni napriamy naukovykh doslidzhen H. V. Florovskoho v «odeskyi» period zhyttia: filofofia, psykhohohiia, bibliohrafia, fiziolohiia* [Priority areas of scientific research of H. V. Bibliotechnyi Merkurii Florovsky in the “Odesa” period of his life: philosophy, psychology, bibliography, physiology], in: *Bibliotechnyi Merkurii*, 2 (28), pp. 21–59. [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2\(28\).267811](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2(28).267811).
- Ovsyaniko-Kulikovskiy, D. (1919) *Kosmicheskoe i chelovecheskoe (Iz lekcij po evo-lyucii i psihologii tvorchestva)* [Cosmic and human (From lectures on evolution and psychology of creativity)], in: *Obedinenie*, № 1–2, pp. 129–144.
- Rubinstein, S. L. (1922) *Princip tvorcheskoy samodiyatelnosti. K filofofskim osnovam sovremennoj pedagogiki* [The principle of creative initiative. To the philosophical foundations of modern pedagogy], in: *Uchenye zapiski vysshej shkoly g. Odessy. Otdel gumanitarno-obshchestvennyh nauk*, II, pp. 148–154.
- Setnitskii, N. (1922) *Statistika, literatura i poeziya. (K voprosu o plane issledovaniya)* [Statistics, Literature and Poetry. (On the Research Plan)]. Odessa, 33 p.
- Sumarokova, L. N. (1995) *Filofofiya v Odesse* [Philosophy in Odessa], in: *Ocherki razvitya nauki v Odesse*. Odessa, pp. 491–520.
- Tchaikovskiy, O. V., Dovgopolova O. A., Sumarokova, L. M., Tkachenko N. O., & Tkachenko O. V. (2015) *Rozvytok filofofskoi dumky* [Development of philosophical thought], in: *Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. Istoriia ta suchasnist (1865–2015)*. Odesa, ONU, pp. 556–562.
- Tretyakov, D. (1923) *Sovremennoe yestestvoznaniie i materializm L. Feierbakha* [Modern Natural Science and Materialism of L. Feuerbach], in: *Pamyati Lyudviga Feierbakha. 1872–1922: sbornik statei*. Kharkov, pp. 291–300.
- Philosophy (1968) *Istoriia Odeskoho universytetu za 100 rokov* [History of Odessa University for 100 years]. Kyiv, Vyd-vo Kyivskoho universytetu, pp. 300–305.
- Yushkevich, P. (1918a) *K filofofii russkoj revolyucii* [On the philosophy of the Russian revolution], in: *Obedinenie*, 1, pp. 115–133.
- Yushkevich, P. (1918b) *O socializme* [About socialism], in: *Obedinenie*, 2, pp. 115–132.
- Yushkevich, P. (1921a) *O materialisticheskomo ponimaniie istorii* [On the materialistic understanding of history]. Odessa, Vseukrainskoe gosudarstvennoe izdatelstvo, 47 p.
- Yushkevich, P. (1921b) *O sushnosti filofofii (K psihologii filofofskogo mirosozercaniya)* [On the Essence of Philosophy (On the Psychology of a Philosophical Worldview)]. Odessa, 23 p.